

DAVID GRAEBER

Velka: ensimmäiset 5 000 vuotta

Tämä teksti on osa paljon laajempaa tutkimusta velasta ja velkaran merkityksestä ihmiskunnan historiassa. Projektin ensimmäinen ja hätkähdyttävien johtopäätös on, että taloushistoriallisessa tutkimuksessa on systemaattisesti sivuutettu väkivallan, erityisesti sodan ja orjuuden, keskeinen rooli siinä, miten nykypäivänä ”taloudeksi” kutsutut perusinstituutiot ovat syntyneet ja muotoutuneet. Alkuperällä on todellakin väliä. Väkivalta saattaa olla näkymätöntä, mutta se on kaivertunut osaksi taloudellisen arkiajattelumme logiikkaa sekä instituutioihin, jotka näyttävät itsestään selviltä mutta joita ei voisi olla olemassa ilman nykyvaltioiden ylläpitämää väkivaltamonopolia ja systemaattista väkivallan uhkaa.

Aloitetaan orjuuden instituutiosta, sillä sen rooli on mielestäni keskeinen. Orjuus on lähes kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa käsitetty sodan seuraamukseksi. Joinakin aikakausina suurin osa orjista on todella ollut sotavankeja, joinakin toisina taas ei, mutta sota on lähes poikkeuksetta nähty orjuuden perustana ja oikeutuksena. Sodassa antautuminen merkitsee elämästään luopumista. Voittajalla on oikeus tappaa antautunut osapuoli, ja näin usein myös käy. Jos voittaja päättää olla tappamatta, antautunut on kirjaimellisesti elämänsä velkaa hänelle, ja tätä velkaa pidetään absoluuttisena, loputtomana ja sovitamattomana. Valloittaja voi periaatteessa vaatia mitä vain. Kaikki antautuneen velat ja velvoitteet muille, kuten ystäville, perheelle tai entisille poliittisille liittolaisilleen, tai heidän velkansa hänelle, käsitetään täysin mitätöidyiksi: on enää vain hänen velkansa omistajalleen.

Tällaisella logiikalla on ainakin kaksi hyvin mielenkiintoista seuraamusta, joiden voi tosin sanoa vievän aivan vastakkaisiin suuntiin. Ensinnäkin, kuten tiedetään, yksi orjuuden tyypillisistä tai ehkä jopa määrittävistä piirteistä on se, että orjia voidaan ostaa ja myydä. Tällöin absoluuttinen velka ei enää (uudessa ympäristössä eli markkinoilla) olekaan absoluuttista: oikeastaan sille voidaan antaa tarkka arvo. On perusteltua uskoa, että juuri näin pystyttiin alun perin luomaan jotakin meidän nykyistä rahaamme muistuttavaa.

Antropologeilla oli aiemmin tapana kutsua valtiottomissa yhteisöissä esiintyvää rahaa ”primitiiviseksi rahaksi” (esimerkiksi Salomonsaarten sulkaraha tai irokeesien *wampum*). Sitä käytettiin nimittäin ensimmäiseen avioliittojen sopimiseen, verivelkojen sovittamiseen ja muuhun ihmisten välisten suhteiden säätelyyn eikä niinkään hyödykkeiden ostamiseen ja myymiseen. Jos taas esimerkiksi orjuus on velkaa, velka voi johtaa orjuuteen. Babylonialainen maanviljelijä saattoi avioliittonsa virallistamiseksi maksaa ison summan hopeaa

vaimonsa vanhemmille, muttei hän missään nimessä omistanut vaimoaan: hän ei todellakaan voinut ostaa tai myydä lastensa äitiä. Tämä saattoi kuitenkin muuttua, jos hän otti lainaa. Jos hän laiminlöi velkansa, velkojat saattoivat ensin ottaa häneltä pantiksi hänen lampaansa ja irtaimistonsa, sitten hänen kotinsa, peltonsa ja puutarhansa, ja lopulta hänen vaimonsa ja lapsensa tai jopa hänet itsensä, kunnes velka oli sovitettu. Tämä tietysti muuttui maanviljelijälle vaikeammaksi sitä mukaa kun hänen resurssinsa hupenivat. Velka oli saranakohta, joka mahdollisti ajatuksen rahasta jollain muotoa modernissa mielessä. Niinpä se teki mahdolliseksi sen, mitä tapamme kutsua markkinoiksi. Markkinoilla mitä tahansa voidaan ostaa ja myydä, sillä kaikki tavarat on (orjien tavoin) irrotettu aiemmista sosiaalisista suhteistaan, ja ne ovat olemassa ainoastaan suhteessa rahaan.

Toisaalta velan logiikan ymmärtäminen valloittamisen logiikaksi voi, kuten mainitsin, johtaa myös toiseen suuntaan. Kuninkaalliset ovat läpi historian suhtautuneet ristiriitaisesti siihen, että velan logiikka pääsisi riistäytymään käsistä. Tämä ei johdu siitä, että he olisivat olleet vihamielisiä markkinoita kohtaan. Päinvastoin hallitsijat ovat tavallisesti kannustaneet markkinoiden kasvua yksinkertaisesti siksi, että hallintokoneiston on liian vaivalloista kantaa suoraan alamaisilta verona kaikkea tarvittua, kuten vaikka silkkiä, vaununpyöriä, flamingonkieliä tai lasuurikiveä. On paljon helpompaa rohkaista markkinoiden toimintaa ja ostaa tarvittut hyödykkeet. Varhaiset markkinat kulkivat usein armeijoiden ja kuninkaallisten saattueiden perässä tai muodostuivat palatsien ja linnoitusten liepeille. Tämä auttaakin ymmärtämään kuningashovien sangen merkillistä käyttäytymistä. Jos kuninkaat yleensä hallitsivat kulta- ja hopeakaivoksia, miksi ihmeessä he painattivat omalla kasvokuvallaan koristeltuja arvometallikappaleita, jotka he ensin heivasivat siviiliväestölle ja sitten vaativat takaisin verojen muodossa? Tässä kuviossa on järkeä ainoastaan, jos verottaminen oli todellisuudessa tapa pakottaa kaikki hankkimaan kolikoita. Näin ruokittiin markkinoiden kasvua, sillä markkinoiden olemassaolo oli hyödyllistä.

Käsillä olevan aiheen kannalta tärkeää on kuitenkin se, miten verot oikeutettiin. Miksi alamaiset olivat hallitsijoille velkaa? Mikä velka raukesi, kun verot maksettiin? Tässä palataan jälleen valloittajan oikeuteen. (Yksinkertaistan tässä tietysti asioita: itse asiassa antiikin aikakautena vapaat kansalaiset, olivat he sitten Mesopotamiassa, Kreikassa tai Roomassa, eivät olleet velvollisia maksamaan välitöntä veroa juuri tästä syystä.) Jos kuninkaat väittivät, että heillä oli valloittajan oikeuden nojalla valta päättää alamaistensa elämästä ja kuolemasta,

”Markkinoita tai valtiota ei voi olla olemassa ilman jatkuvaa väkivallan uhkaa.”

tällöin alamaisten velat olivat viime kädessä loputtomia. Ainakin tässä mielessä alamaisten keskinäiset suhteet, eli mitä he olivat velkaa toisilleen, olivat yhdentekeviä. Oikeastaan oli olemassa vain heidän suhteensa kuninkaaseen. Tämä vuorostaan selittää, miksi kuninkaat ja keisarit pyrkivät poikkeuksesta säätelemään sitä valtaa, joka isännillä oli orjien ja velkojilla velallisten yli. Jos heillä oli tarpeeksi valtaa, he ainakin vaativat, että isännät eivät saisi tappa vankeja, joiden oli jo päätetty antaa elää. Itse asiassa ainoastaan hallitsijoilla sai olla mielivalta yli elämän ja kuoleman. Ihmisen perimmäinen velka oli valtiolle. Vain valtio oli todella rajaton ja pystyi esittämään ehdottomia kosmisia vaatimuksia.

Painotan tätä siksi, että elämme yhä saman logiikan alaisuudessa. Kun puhumme ’yhteiskunnasta’, kuten ranskalaisesta tai jamaikalaisesta yhteiskunnasta, puhumme oikeastaan kansallisvaltioksi järjestäytyneistä ihmisjoukoista. Tai tämä on ainakin taustalla oleva ääneen lausumaton malli. ’Yhteiskunnat’ ovat todellisuudessa valtioita, valtioiden logiikka on valloituksen logiikkaa, ja valloituksen logiikka on pohjimmiltaan sama kuin orjuuden.

Valtioinstituution puolustajien käsissä tämä toki muuntautuu ajatukseksi hyväntahtoisemmasta ’yhteiskunnallisesta velasta’. Nojataan pieneen kertomukseen, eräänlaiseen myyttiin. Me kaikki synnymme loputtomasti velallisina yhteiskunnalle, joka hoivasi meitä ja kasvatti, syötti ja vaatetti meidät, kuten myös kauan sitten kuolleille, jotka loivat kielemme ja perinteemme, sekä kaikille niille, jotka mahdollistivat meidän olemassaolomme. Muinaisina aikoina uskottiin, että oltiin velkaa jumalille (velkaa maksettiin takaisin uhrilahjoina, tai oikeastaan uhraaminen oli vain koronmaksua: lopullisesti velka maksettiin kuolemassa). Myöhemmin tämän velan otti perittäväkseen valtio, itsessään jumalallinen instituutio. Uhrilahjat korvattiin veroilla, elämänvelka taas asepalveluksella. Raha on yksinkertaisesti tämän

yhteiskunnallisen velan konkreettinen muoto, jolla sitä hallinnoidaan. Keynesiläiset pitävät tämänlaisesta logiikasta, ja niin pitävät myös monenlaiset sosialistit, sosiaalidemokraatit, ja jopa Auguste Comten kaltaiset kryptofasistit (Comte oli tietääkseni ensimmäinen, joka varsinaisesti kehitti termin ’yhteiskunnallinen velka’). Sama logiikka vaikuttaa kuitenkin myös suureen osaan arkiajatteluamme. Ajatellaan vaikkapa ilmaisia ”maksaa velkansa yhteiskunnalle”, ”koin olevani velkaa isänmaalleni”, tai ”halusin antaa jotain takaisin”. Tällaisissa tapauksissa molemminpuoliset oikeudet ja velvollisuudet sekä yhteiset sitoumukset – eli suhteet, joita todella vapaat ihmiset luovat keskenään – tahtovat muuttua alisteisiksi käsitykselle ’yhteiskunnasta’. Siinä kaikki ovat tasa-arvoisia ainoastaan perinpohjaisen velallisina nyt näkymättömäksi tulleeelle kuninkaan hahmolle, joka toimii sijaisena äidille ja siten myös ihmiskunnalle.

Väitän siis, että vaikka persoonattomien markkinoiden ja ’yhteiskunnan’ vaatimukset esitetään usein vastakkaisina (ja toki ne ovat tavanneet joutua kilpasille yhä uudestaan erilaisissa käytännön kysymyksissä), kumpikin perustuu lopulta samanlaiseen väkivallan logiikkaan. Historiallisen alkuperän kysymystä ei myöskään voi sivuuttaa merkityksettömänä: markkinoita tai valtioita ei voi olla olemassa ilman jatkuvaa väkivallan uhkaa.

Mikä sitten voisi olla vaihtoehto?

Kohti virtuaalisen rahan historiaa

Palataan alkuperäiseen väitteeseeni: rahaa ei siis ollut alun perin olemassa tuntemassamme kylmässä, metallisessa, persoonattomassa muodossa. Aivan aluksi se ilmeni mittana tai abstraktiona mutta myös ihmisten välisenä (velan ja veloitteen) suhteena. On tärkeää huomata, että historiallisesti juuri tavararahalla on ollut suurin kytkös väkivaltaan. Kuten eräs historioitsija asian ilmaisi, ”arvo-metallit ovat sodan, eivät rauhanomaisen kaupan väline”.¹

Syy on yksinkertainen. Tavararaha, erityisesti kullan ja hopean muodossa, eroaa luottorahasta yhdessä merkittävässä piirteessään: sen voi varastaa. Koska kulta- tai hopeaharkolla ei ole juuria, arvometalleilla on läpi historian ollut sama tarkoitus kuin salkullisella dollareita nykypäivän huumekauppiaalle. Harkko on historian esine, jonka voi ilman uteluita vaihtaa muihin arvoesineisiin lähestulkoon missä tahansa. Tämän seurauksena viimeiset 5 000 vuotta ihmiskunnan historiaa voidaan nähdä eräänlaisena aaltoliikkeenä. Näyttää siltä, että luottojärjestelmät ilmestyvät ja saavat valta-aseman aikakausina, jotka ovat yhteiskunnallisesti suhteellisen rauhanomaisia. Järjestelmät syntyvät luottamussuhteiden verkostoissa, jotka ovat joko valtioiden tai useimpina aikakausina ylivaltiollisten instituutioiden luomia. Sen sijaan laajamittaisen ryöstelyn aikakausina arvometallit syrjäyttävät nämä järjestelmät. Riistäviä lainajärjestelmiä on toki ollut olemassa kaikkina aikakausina, mutta niillä näyttäisi olleen tuhoisimpia vaikutuksia aikoina, jolloin rahaa on voinut muuttaa käteiseksi helpoimmin.

Pyrin seuraavaksi tarjoamaan lähtökohdan yrityksille hahmottaa näitä laajoja rytmejä, jotka määrittävät nykyistä historiallista hetkeämme. Jäsennän Euraasian historian virtuaalisen luottorahan ja metallirahan välisen vaihtelun mukaan².

I Ensimmäisten maatalousyhteiskuntien aikakausi (3500–800 eaa.)

VALLITSEVA RAHAMUOTO: VIRTUAALINEN LUOTTORAHAA

Parhaat tietomme rahan alkuperästä ulottuvat muinaiseen Mesopotamiaan, muttei ole mitään erityistä syytä olettaa, että asiat olisivat olleet perustavanlaatuisesti toisin faaroiden ajan Egyptissä, pronssikauden Kiinassa tai Induskulttuurissa. Mesopotamian taloutta hallitsivat suuret julkiset instituutiot (temppelet ja palatsit), joiden byrokraattiset hallintoviranomaiset käytännössä loivat kirjanpidollisen rahan määräämällä kiinteän vastaavuuden hopean ja peruselintarvike ohran välille. Velat laskettiin hopeassa, mutta hopeaa käytettiin harvoin vaihtokaupoissa. Sen sijaan maksuvälineenä käytettiin ohraa tai mitä tahansa muuta saatavilla olevaa ja hyväksytyä tavaraa. Suuret velat kirjattiin nuolenpääkirjoituksella savilevyille, jotka molemmat osapuolet säilyttivät takeena vaihtokaupasta.

Markkinoita oli toki olemassa. Joitain hyödykkeitä ei tuotettu temppeleiden tai palatsien valvonnassa eikä niiden hintoja siten säädely hallinnollisesti, vaan ne vaihtelivat kysynnän ja tarjonnan oikkujen mukaan. Arkielämässä ostettiin ja myytiin kuitenkin ennen kaikkea luotolla, etenkin jos osapuolet eivät olleet aivan vieraita toisilleen. Esimerkiksi ”olutnaiset” tai paikalliset majatalonpitäjät möivät olutta ja usein vuokrasivat huoneita, ja asiakkaat kartuttivat piikin, jonka koko summa maksettiin sadonkorjuuajana. Torimyyjät toimivat oletettavasti samalla tavalla kuin toreilla Afrikassa tai Keski-Aasiassa tänäkin päivänä: he loivat luettelolista luotettavista asiakkaista, joille he pystyivät antamaan luottoa.

Korkolainan perinne on myös lähtöisin Sumerista; esimerkiksi Egyptissä sitä ei tunnettu. Kahteenkymmeneen prosenttiin asetettu korkotaso pysyi muuttumattomana 2 000 vuoden ajan. (Tämä ei ole merkki markkinoiden valtiokontrollista. Tässä historiallisessa vaiheessa markkinoiden olemassaolo oli ylipäättään mahdollista tämänlaisten instituutioiden ansiosta.) Korkotaso tosin johti vakaviin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Etenkin huonoina satovuosina maanviljelijät ajautuivat toivottoman syvään velkaan rikkaille ja joutuivat luovuttamaan viljelymaansa ja lopulta perheensä velkaorjuuteen. Ajan myötä tilanne kärjistyi yhteiskunnalliseksi kriisiksi. Kansannousujen sijaan tämä johti kuitenkin tilanteeseen, jossa rahvas jätti kaupungit ja asutetut alueet taakseen ja ryhtyi puolionomadisiksi rosvoiksi ja ryöstelijöiksi.

Pian muodostuikin perinne, jossa jokainen uusi hallitsija aloitti ikään kuin puhtaalta pöydältä, mitätöi kaikki velat ja julisti yleisen armahduksen tai ’vapauden’, jotta kaikki velkaorjat pystyivät palaamaan perheittensä luo. (On huomionarvoista, että ensimmäinen missään ihmiskielessä tunnettu ilmaisu ’vapaudelle’ eli sumerinkielen *amarga* tarkoittaa kirjaimellisesti ”paluuta äidin luo”.) Raamatulliset profeetat loivat samanlaisen perinteen, riemuvoiton, jonka periaatteena oli, että kaikki velat armahdettiin, kun aikaa oli kulunut seitsemän kertaa seitsemän vuotta³. Perinne oli suora edeltäjä Uuden testamentin käsitykselle sovituksista. Taloustieteilijä Michael Hudson on kuvannut yhdeksi maailmanhistorian suurista onnettomuuksista sitä, että korkolainan instituutio näyttää levinneen Mesopotamiasta pääosin ilman siihen alkujaan kuuluneita rajoitteita ja pidäkkeitä.

II Akseliaika (800 eaa.–600 jaa.)

VALLITSEVA RAHAMUOTO: METALLIRAHAA JA ARVOMETALLIT

Tätä aikakautta määrittävät metallirahan keksiminen ja suurten maailmanuskontojen synty Kiinassa, Intiassa ja Lähi-idässä. Kiinan taistelevien läänitysvaltojen aikana, Intian hajaantuessa sekä verilöylyjä ja suurten kansanjoukkojen orjuutusta vaativassa Rooman valtakunnan leviämisessä ja hajaantumisessakin se oli suuressa osassa maailmaa häikäisevän luovuuden, mutta myös yhtä hätkähdyttävän väkivallan aikakausi.

Metalliraha mahdollisti kullan ja hopean todellisen käytön vaihtovälineenä, ja sen avulla pystyttiin luomaan markkinoita sanan nykyihmiselle tutummassa persoonatommassa mielessä. Arvometallit sopivat myös paremmin yleistyvän sodankäynnin aikakauteen yksinkertaisesti siksi, että niitä voitiin varastaa. Metallirahaa ei suinkaan alun perin keksitty kaupankäynnin helpottamiseksi. Esimerkiksi foinikialaiset olivat viimeisiä kansoja, jotka omaksuivat metallirahan, vaikka heitä pidetään antiikin ajan etevimpinä kaupankävijöinä. Ilmeisesti se keksittiin sotilaiden palkanmaksua varten. Todennäköisesti sitä käyttivät ensimmäisenä hallitsijat Vähä-Aasian Lydyassa maksaakseen kreikkalaisille palkkasotureilleen. Karthago,

joka oli myös suuri kauppiasvaltio, aloitti rahanlyömisensä hyvin myöhäisessä vaiheessa, ja silloinkin nimenomaisesti ulkomaalaisten sotilaiden palkitsemiseksi.

Koko antiikin aikakaudella voidaan puhua ilmiöstä, jota Geoffrey Ingham on nimittänyt 'sotilas-metallirahakompleksiksi' (*military-coinage complex*)⁵. Parempi ilmaisu olisi tosin ollut 'sotilas-metalliraha-orjuuskompleksi', sillä uusien sotateknologisten edistysaskelten (kuten kreikan hopliittien ja roomalaisten legioonien) leviäminen oli aina tiukasti kytketty orjuuttamiseen ja orjakauppaan. Toinen merkittävä orjuuden lähde oli velka. Valtiot eivät enää säännöllisesti armahtaneet velkoja, joten ne epäonnistivat, jotka eivät olleet suurten sotilaallisten kaupunkivaltioiden kansalaisia (joita yleensä suojeltiin koronkiskureilta), olivat vapaata riistaa. Lähi-idän luottojärjestelmät eivät murentuneet kaupallisen kilpailun vuoksi, vaan Aleksanteri Suuren armeijat murskasivat ne. Niiden ylläpito vaati palkkoina puoli tonnia hopeaa päivässä, ja kaivokset, joissa hopea tuotettiin, toimivat yleensä orjatyövoimalla. Sotaretket vuorostaan takasivat loputtoman uusien orjien virran. Kuten jo aiemmin mainitsin, keisarilliset verotusjärjestelmät oli pitkälti suunniteltu pakottamaan alamaiset luomaan markkinoita, jotta sotilaat (ja tietysti myös virkamiehet) voisivat ostaa arvometalleilla mitä halusivat. Tällaiset persoonattomat markkinat, jotka aiemmin syntyivät yleensä eri yhteiskuntien välimaastoon tai sotatoimien liepeille, alkoivat nyt määrittää yhteiskuntaa kokonaisuudessaan.

Metalliraha otettiin käyttöön lähes samanaikaisesti Kreikassa, Intiassa ja Kiinassa, ja synkeästä alkuperästään huolimatta uudella vaihdon välineellä vaikuttaa olleen syvällisiä älyllisiä seuraamuksia. Jotkut ovat jopa väittäneet, että kreikkalaisen filosofian mahdollistivat metallirahan synnyttämät käsitteelliset innovaatiot. Kaikkein merkillisintä on kuitenkin, että kaikki nykyiset maailmanuskonnot (profeettallinen juutalaisuus, kristinusko, buddhalaisuus, jainalaisuus, konfutselaisuus, taolaisuus, ja lopulta islam) syntyivät likipitään samoilla alueilla ja aikoina, jolloin metallirahan käyttö alkoi ensimmäiseksi levitä. Vaikka tarkkoja yhteyksiä ei ole vielä kunnolla tutkittu, jossain mielessä nämä uskonnot näyttävät syntyneen suorana reaktionä markkinalogiikalle. Ilmaistakseni asian jokseenkin karkeasti: jos tietty sosiaalinen alue rajataan täysin materiaalien hyödykkeiden itsekkäälle hankkimiselle, on lähes tulkoon väistämätöntä, että pian joku muu pyhittää toisen alueen saarnatakseen, että perimmäisten arvojen näkökulmasta materia on merkityksetöntä, ja että itsekkyyden tai peräti minuuksien on harhaa.

III Keski-aika (600 jaa.–1500 jaa.)⁶

PALUU VIRTUAALISEEN LUOTTORAHAN

Siinä missä akseli-aikana syntyivät toisiaan täydentävät tavaramarkkinoiden ja universaalien maailmanuskontojen ideat, keskiajalla nämä kaksi instituutiota alkoivat sulautua yhteen. Uskonnot ottivat vähitellen markkinajär-

jestelmiä haltuunsa. Kaikki kansanvälisestä kaupasta paikallisten myyjäisten järjestämiseen alkoi tapahtua entistä enemmän uskonnollisten auktoriteettien määrittämien ja säätelemien sosiaalisten verkostojen kautta. Tämä vuorostaan mahdollisti kaikkialla Euraasiassa paluun erilaisiin virtuaaliseen luottorahan muotoihin.

Euroopassa, missä kaikki tämä tapahtui kristikunnan suojissa, metallirahaa oli saatavilla ainoastaan hajanaisesti ja epätasaisesti. Vuoden 800 jälkeen hintojen arvioinnissa käytettiin pitkälti mittana karolingien aikaista valuuttaa, jota ei ollut enää olemassa (aikanaan sitä oikeasti kutsuttiin nimellä "kuvitteellinen raha"), mutta jokapäiväinen ostaminen ja myyminen hoitui pääosin muilla keinoilla. Esimerkiksi yksi yleinen tapa oli velkapulkan (*tally-stick*) käyttö. Pulka oli lovilla merkitty puukalikka, joka murrettiin kahtia kuin velkakirjaksi. Velkoja säilytti itsellään toisen puolikkaan, velallinen toisen. Tällaisia velkapulkkia käytettiin laajalti Englannissa vielä 1500-luvulla. Suuremmat vaihtokaupat toteutettiin maksusitoumusten avulla, ja suuret kaupparamarkkinat toimivat niiden vaihto- ja lunastuskeskuksina. Lailliset puitteet tänä aikana loi kirkko: korolla lainaamista säädeltiin ankarasti ja velkaorjuus kiellettiin.

Keskiaikaisen maailmantalouden todellinen hermokeskus oli kuitenkin Intian valtameri, joka Keski-Aasian karavaanireittien kanssa yhdisti toisiinsa Intian, Kiinan ja Lähi-idän suuret sivilisaatiot. Kauppaa käytiin islaminuskon ehdoilla. Islam tarjosi kaupankäynnille suotuisan juridisen kehikon ja samalla kielsi täysin korkolainat. Se myös mahdollisti rauhanomaiset suhteet huomattavan suuren osan maailmasta kattavan kauppiaan kesken. Tämä vuorostaan teki mahdolliseksi erilaisten hyvin kehittyneiden luottovälineiden luomisen. Kuten monissa muissakin asioissa, läntinen Eurooppa oli tässä kehityksessä itse asiassa melko myöhäinen tulokas. Suurin osa niistä rahoitusinnovaatioista, jotka saapuivat Italiaan ja Ranskaan 1000- ja 1100-luvuilla, olivat olleet yleisessä käytössä Egyptissä tai Irakissa jo 700- tai 800-luvulta lähtien. Esimerkiksi sana "shekki" palautuu arabiankielen sanaan *sakk*; englannin kieleen sana *cheque* ilmestyi vasta noin vuonna 1220.

Kiinan tapaus on vielä monimutkaisempi. Siellä keskiaika alkoi buddhalaisuuden nopealla leviämällä. Vaikka buddhalaisuudella ei ollut valtaa säätää lakeja tai säädellä kauppaa, se haastoi nopeasti paikalliset koronkiskurit keksimällä panttilainaamon. Ensimmäiset panttilainaamot toimivat buddhalaistemppeleissä, ja niiden tarkoituksena oli tarjota köyhille maanviljelijöille vaihtoehto paikalliseen koronkiskuriin turvautumiseen. Ennen pitkää valtio tosin vahvisti asemansa, kuten sillä on Kiinassa aina tapana tehdä. Samalla se kuitenkin sääteli korkotasoa ja pyrki hävittämään velkaorjuuden, minkä lisäksi se toteutti siirtymän pois arvometalleista keksimällä paperirahan. Kaiken tämän mahdollisti, jälleen kerran, erilaisten hienostuneiden rahoitusvälineiden kehitys.

En pyri väittämään, etteikö tämäkin aikakausi olisi kokenut omaa osaansa ryöstelystä ja verenvuodatuksista

”Historiallisesti palkkatyön instituutio on kummunnut orjuuden piiristä.”

(erityisesti suurten paimentolaisinvaasioiden aikakaudella). Metalliraha oli myös monina aikoina ja monilla alueilla tärkeä vaihdon väline. Tästä huolimatta aikakautta määrittää liike vastakkaiseen suuntaan. Enemmän osan keskiaikaa raha oli irrallaan pakottavista instituutioista. Voitaisiin sanoa, että rahanvaihtajat kutsuttiin takaisin temppelien huomaan, jotta heitä voitiin pitää paremmin silmällä. Tämän seurauksena kukoistivat sellaiset instituutiot, jotka perustuivat suurempaan sosiaaliseen luottamukseen.

IV Eurooppalaisten imperiumien aikakausi (1500–1971)

ARVOMETALLIEN PALUU

Suurten eurooppalaisten imperiumien – ensin Iberian, sitten Pohjois-Atlantin – noustua maailma taantui jälleen massaorjuuden, ryöstelyn ja tuhoisan sodankäynnin aikakaudelle, ja kulta ja hopea palasivat nopeasti vallitsevan maksuvälineen asemaan. Historiantutkimus tulee todennäköisesti osoittamaan, että näiden muutosten alkuperä on paljon monimutkaisempi kuin on yleensä oletettu. Muutos alkoi osin tapahtua jopa ennen Uuden maailman valloitusta. Yksi tärkeimmistä syistä liikehdinnälle takaisin arvometallien suuntaan oli kansanliikkeiden nousu Ming-dynastian varhaiskaudella 1400–1500-luvuilla: valtion oli pakko luopua paperirahasta ja ylipäättään kaikista pyrkimyksistä pitää voimassa omaa valuuttaansa. Kiinan suunnattomat markkinat palasivat käyttämään rahaksi lyömätöntä hopeaa.

Koska ennen pitkää myös verot muunnettiin hopeaksi, pyrkimys tuoda maahan niin paljon hopeaa kuin mahdollista muodostui pian Kiinan valtion enemmän tai vähemmän viralliseksi toimintaperiaatteeksi. Näin pyrittiin pitämään verot matalina ja ehkäisemään uusien levottomuuksien syntyä. Valtavalla hopean kysynnällä oli

maailmanlaajuisia seuraamuksia. Suurin osa niistä arvometalleista, jotka konkistadorit toivat ryöstösaaliina ja myöhemmin espanjalaiset louhivat (käsittämättömällä ihmishien hinnalla) Meksikon ja Potosín kaivoksista, päätyi Kiinaan. Nämä valtamerten halki kehittyneet globaalien tason yhteydet on tietysti dokumentoitu yksityiskohtaisesti. Olennainen seikka kuitenkin on, että rahan irrottaminen uskonnollisista instituutioista ja sen liittäminen uudelleen pakkoinstituutioihin (erityisesti valtion) ja ideologinen paluu ”metallismiin” kulkivat käsi kädessä.⁷

Tässä ympäristössä luotto koski ennen kaikkea valtioita. Ne pyörittivät itseään alijäämärahoituksella, joka on eräänlainen luoton muoto, joka kehitettiin rahoittamaan kalliita sotia⁸. Kansanvälisesti brittiläinen imperiumi ylläpiti vankkumatta kultakantaa 1800-luvun läpi 1900-luvun alkupuolelle asti, ja Yhdysvalloissa käytiin suuria poliittisia kamppailuja kulta- ja hopeakantojen kannattajien välillä.

Aikakausi oli tietenkin muun muassa myös kapitalismin, teollisen vallankumouksen ja edustuksellisen demokratian nousun aikaa. En pyrikään kieltämään näiden ilmiöiden merkitystä vaan luomaan puitteet, joiden avulla tunnettuja historiallisia tapahtumia voidaan katella vähemmän totutussa kontekstissa. Näin on esimerkiksi helpompi hahmottaa yhteyksiä sodan, kapitalismin ja orjuuden välillä. Historiallisesti palkkatyön instituutio on kummunnut orjuuden piiristä (varhaisimmat tuntemamme palkkasopimukset, antiikin Kreikasta Malesian kaupunkivaltioihin, koskivat oikeastaan orjien vuokraamista). Palkkatyö on myös ollut läheisessä yhteydessä erilaisiin velkaorjuuden muotoihin – ja on yhä tänä päivänä. Vaikka nykyään näistä instituutioista puhutaan vapauden sanankääntein, tänä päivänä taloudelliseksi vapaudeksi mieltämämme perustuu pohjimmitaan loogikkaan, joka on läpi ihmiskunnan historian nähty orjuuden olemuksena.

V Nykyaika (vuodesta 1971 alkaen)

VELAN IMPERIUMI

Nykyisen aikakauden voitaisiin sanoa alkaneen 15. elokuuta 1971, kun Yhdysvaltain presidentti Richard Nixon virallisesti lakkautti dollarin vaihdettavuuden kultaan ja näin tuli käytännössä katsoen luoneeksi nykyiset keluvan valuutan järjestelmät. Joka tapauksessa olemme palanneet virtuaalisen rahan aikakauteen, jossa kuluttajaostoksia tehdään rikkaimmissa maissa harvoin edes paperirahan välityksellä ja jossa kansantaloudet pyöriivät pitkälti kuluttajavelan voimin. Tässä kontekstissa on sopivaa puhua pääoman ”finansialisaatiosta”, jonka myötä valuutoilla ja rahoitusvälineillä keinottelu muodostaa oman valtakuntansa, joka on täysin vailla suoraa suhdetta tuotantoon tai edes kauppaan. Tietysti juuri tämä sektori on ajautunut nykyään kriisiin.

Mitä tästä uudesta aikakaudesta voi sanoa varmuudella? Tähän mennessä hyvin vähän. Kolmekymmentä tai neljäkymmentä vuotta on mitätön aika suhteessa siihen jatkumoon, jota olemme käsitelleet. Aikakausi on selvästi vasta alussa. Edellä esitetyn analyysin pohjalta voidaan kuitenkin tehdä joitakin perusteltuja ehdotuksia.

Kuten edellä kävi ilmi, historiallisesti virtuaalisen luottorahan hallitsemisena aikakausina on rakennettu jonkinlaisia kattavia instituutioita (pyhä kuninkuus Mesopotamiassa, Mooseksen laissa määrätty riemuvuosi, šaria tai kirkkolaki), jotka ovat asettaneet rajoitteita velan potentiaalisesti katastrofaalisille yhteiskunnallisille seuraamuksille. Niihin on lähestulkoon poikkeuksetta kuulunut velallisia suojelevia instituutioita, jotka eivät välttämättä ole olleet yhteneväisiä valtion kanssa vaan useimmiten niitä laajempia. Meidän aikamme liikesuunta on tähän mennessä ollut kuitenkin vastakkainen. 1980-luvulta alkaen on ollut nähtävissä maailman ensimmäisen todella globaalin hallintojärjestelmän kehittyminen. Se toimii IMF:n, Maailmanpankin, suuryritysten ja muiden taloudellisten instituutioiden kautta ja on luotu ensisijaisesti velkojien intressien suojelemiseksi. Järjestelmä ajautui kuitenkin hyvin nopeasti kriisiin: ensin globaalien yhteiskunnallisten liikkeiden (kuten vaihtoehdoista globalisaatiota vaativan liikkeen) nopean nousun takia, joka murskasi IMF:n kaltaisten instituutioiden auktoriteetin ja ajoi monet instituutioista lähestulkoon vararikoon; sitten nykyisen pankkikriisin ja globaalien talousromahduksen takia.

Vaikka virtuaalisen rahan uusi aikakausi on vasta alkanut, ja sen pitkän aikavälin seuraamukset ovat vielä täysin pimennossa, on mahdollista jo sanoa muutama asia. Ensinnäkään liike virtuaalista rahaa kohti ei itsessään ole välttämättä kapitalismin salakavalaa vaikutusta. Se voi merkitä aivan päinvastaista. Ihmiskunnan historiassa virtuaalisen rahan järjestelmiä on enimmäkseen suunniteltu ja säädelty lähtökohtaisena tarkoituksena estää kapitalismin kaltaisen ilmiön syntyminen, ainakin siinä muodossa kuin kapitalismi nykyään ilmenee. Suurin osa maapallon väestöstä on sen alaisuudessa ajettu asemaan, joka olisi monina muina historiallisina aikakausina käsitetty

orjuutta vastaavaksi. Toiseksi haluaisin alleviivata väkivallan kertakaikkisen ratkaisevaa roolia niiden käsitteiden määrittämisessä, joiden kautta ajattelemme sekä ’yhteiskuntaa’ että ’markkinoita’ ja totta puhuen myös monia alkeellisimpiäkin käsityksiämme vapaudesta. Maailmassa, joka ei olisi yhtä voimakkaasti väkivallan läpäisemä, alkaisi kehittyä hyvin nopeasti toisenlaisia instituutioita. Lopuksi, velan ajattelemisen irrallaan valtion ja markkinoiden älyllisistä pakkopaidoista luo uusia innostavia mahdollisuuksia. Voidaan esimerkiksi kysyä, mitä vapaat ihmiset olisivat toisilleen velkaa yhteiskunnassa, jonka alta olisi vihdoin kiskaistu väkivallan perusta. Millaisia lupauksia ja sitoumuksia heidän tulisi tehdä toisilleen?

Toivokaamme, että jonain päivänä kaikki ovat tilanteessa, jossa tällaisia kysymyksiä voi kysyä. Tällaisina aikoina – ei voi koskaan tietää.

Suomentanut Viljami Hukka

(alun perin: **Debt. The First Five Thousand Years. Mute. Vol. 2, No. 12, 2009. Verkossa: metamute.org/editorial/articles/debt-first-five-thousand-years)**

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Geoffrey W. Gardiner, The Primacy of Trade Debts in the Development of Money. Teoksessa *Credit and State Theories of Money. The Contributions of A. Mitchell Innes*. Toim. Randall Wray. Elgar, Cheltenham 2004, 134.
- 2 Graeberin ilmaus on *virtual and metal money*, mutta hän käyttää seuraavassa historiallisessa kuvauksessa termiä *virtual credit money*, kun taas termi *virtual money* viittaa tuoreimpaan kehitysvaiheeseen, joskin hän käyttää niitä osin rinnakkain. – Toim. huom.
- 3 Graeber kirjoittaa alkutekstissä virheellisesti seitsemästä vuodesta, kun todellisuudessa vanhatestamentillinen jubilee-kausi oli aina 7x7 eli 49 vuotta eli velat armahdettiin aina 49 vuoden välein. – Toim. huom.
- 4 Karl Jaspers loi käsitteen ’akseli aika’ kuvatakseen suhteellisen lyhyttä aikakautta välillä 800 eaa. – 200 eaa. Hän uskoi, että lähestulkoon kaikki tuntemamme filosofiset traditiot syntyivät samanaikaisesti Kiinassa, Intiassa ja Välimeren itäpuoleisella alueella tällä aikavälillä. Itse hyödynnän käsitettä Lewis Mumfordin laajemmassa merkityksessä, joka viittaa suurin piirtein Zarathustran ja Muhammedin aikakausien väliseen ajanjaksoon.
- 5 Viittaa Yhdysvaltain presidentti Eisenhowerin 1961 lanseeraamaan käsitteeseen sotilasteollinen kompleksi (*military-industrial complex*). – Toim. huom.
- 6 Suurin osa siitä ajasta, jota kutsutaan Euroopan historiassa ”pimeäksi keskiajaksi” (jota määrittää ahnas militarismi ja sitä seurannut arvometallien tärkeä asema) on tässä katsottu kuuluvaksi edelliseen aikakauteen. Viikinkien ryöstöretket ja kuuluisa *danegeldin* periminen englantilaisilta voidaan nähdä viimeisinä ilmentyminä aikakaudesta, jona ahnas militarismi kulki käsi kädessä kullan ja hopean haalimisen kanssa. (*Danegeld* oli viikingeille maksettu lunnasraha ryöstöretkien torjumiseksi. – Toim. huom.)
- 7 Rahan vaihto- ja tavarateorioiden myytti syntyi tietenkin tällä aikakaudella.
- 8 Nykyään termiä *deficit financing* käytetään ennen muuta kiistelyssä valtionvelasta, mutta Graeber viitanee ennen kaikkea valtioiden tapaan kustantaa toimiaan lyömällä lisää rahaa. Alijäämärahoitus tarkoittaa joka tapauksessa tietoista alijäämäisyyttä. – Toim. huom.